

L. Chipman, *The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamlūk Cairo*, Leiden: Brill, 2010, Sir Henry Wellcome Asian Series, vol.8. (ix+318 s.) ISBN 978-90-04-17606-5.

Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Dr. Leigh Chipman, Al-Kuhin al-Attar olarak tanınan Abu'l-Muna Davud ibn Abi'n-Nasr al-Kuhin al-Attar al-Harun al-İsraili'nin, yine kısaca *Minhacü'l-dükkan* olarak bilinen *Kitab-ı Minhacü'l-dükkan ve düsturu'l-ayan fi-terakibü'l edviye-i nafia-i insan*¹ (Eczane yönetimi ve insanlara yararlı ilaçların bileşim ve üretimi için seçkinlerin kuralları)² üzerine yaptığı Ph.D. çalışmasını genişleterek yayımlamıştır.

Minhacü'l-dükkan'ın H. 658/1260 yılında Kahire'de yazıldığı ve Memlükler döneminde (1250-1517) yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kitaplıklarda 25 yazması saptanmıştır. Eksik bir yazması, İstanbul'da, Bayezit Devlet Kütüphanesi'nin Veliyüddin Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır.³ Chipman, *Minhacü'l-dükkan*'ın yazmalarından bir metin oluşturmayı seçmemiştir, çünkü Bulak'ta H. 1287/1870'de ilk kez basılan kitabın yeni basımları vardır.⁴

The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamlūk Cairo, iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Yazar, *Minhacü'l-dükkan* birinci bölümde, kitabın metnini (tekst), 'Eczacı ve Toplum' başlığını taşıyan ikinci bölümde, çağın eczacılığını sosyal ve entellektüel ortamı içinde (kontekst) ele almaktadır.

L. Chipman'a göre, *Minhacü'l-dükkan*'ın en önemli özelliği doğrudan bir eczacı tarafından yazılmış olmasıdır. Bu bakımdan, hekimlerin tedavi

kitaplarından ve akrabalarınca ayrıdır. Kuramsal bilgiye hemen hiç yer vermeyen Al-Kuhin al-Attar, ilaçların hazırlanışını oldukça geniş olarak ele alır; eczacıların bildiğini varsaydığı konuları kısa değinmelerle geçer. *Minhacü'l-dükkan* yemek tarifleri içeren bir kitaba benzetilebilir. En sık kullanılan galenik form, şuruplardır (*aşriba*). Bunun için şeker üretimi ayrıntılarıyla öğretilir.

Chipman, yöntem olarak karşılaştırmalı okumalara ağırlık vermiştir. Önce, *Minhacü'l-dükkan*'ı Al-Kuhin al-Attar'ın gösterdiği kaynakları inceler: *Minhacü'l-dükkan*'da en sık kullanılan kaynak bir Karai hekim olan İbn Abi'l-Bayan'ın (ö. 1236) *Al-dustürü'l-bimaristani* kitabıdır ve yazar, Al-kuhin al-Attar'ın onun öğrencisi olabileceğini ileri sürer. Araştırmasında, Ortaçağ'da eczacıların eğitimi konusunda yeterli bilgi olmadığını belirten yazarın Al-Kuhin al-Attar'ın bir hekiminin yanında yetişmiş olabileceğini önermesi ilginçtir. Bir diğer kaynak İbn üd-Tilmiz'dir.

Minhacü'l-dükkan bir hutbe ile başlar. Hutbe ile Al-Kuhin al-Attar'ın oğluna öğütlerini içeren 23. bölüm eczacılık deontolojisini kapsamaktadır. Mürekkep ilaçlar *Minhacü'l-dükkan*'ın 2.-19. bölümlerde, müfred ilaçlar 20.-22. ve 24.-25. bölümlerinde ele alınır. Diğer akrabalarınca karşılaştırıldığında (tablo, s.16) *Minhacü'l-dükkan*'ın tanımladığı ilaç gruplarının daha fazla olduğu görülür. Aynı kaynakların taranması, incelenen dönemde yaklaşık olarak 120 basit ilacın yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Chipman, kitabın ikinci ekinde, *Minhacü'l-dükkan*'da tanımlanan toplam 820 ilaç dizelenmiş (s.185-279), ilaçların Arapça ve İngilizce adları yanında bileşenleri ve endikasyonları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu formüllerin alfabetik olmaması kullanımını güçleştirmektedir.

Arap/İslam (islamicate) sağlık bilimlerinin incelenmesinde önemli bir sorun, isim ve tanımların değişkenliğidir. *Minhacü'l-dükkan*'da eşanlamlı ve eşdeğer maddeler üzerinde durulmuştur. Burada değişkenliğin yerel deyişlerle sınırlı olmadığı, dilin kendisinden de kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin, *sinā'at* teriminin, hem zenaat (craft)⁵ hem de sanat (art)⁶ olarak çevrilmesi gerekmiştir. Chipman bir başka çalışmada tıp için benzer bir ikilemi ele alır.⁷

Kitabın ikinci bölümü eczacılığın Memlükler dönemindeki toplumsal konumu üzerine bir deneme niteliğindedir. Burada, bir meslek grubu (*wazaif-i*

¹ *Minhacü'l-dükkan*'ın yazma ve basma kopyalarının çoğunda başlığın son sözcüğü 'ebdan' (bedenler) olarak geçmektedir. Chipman'ın kitabının künyesinde de (s.iv) Library of Congress Cataloging-in-Publication Data: 1. 'Attar al-Haruni, Dawud ibn Abi Nasr, 13th cent. Minhaj al-dukkan wa dustur al-ayan fi a'mal wa tarakib al-adwiyah al-nafi'ah lil-abdan, olarak verilmiştir.

² L. Chipman, *düsturu'l-ayan* terimi 'seçkinler için kural' (the rule for the notables) olarak çevirmiştir (s. 1). Kitabın özellikle birinci bölümünden anlaşılacağı gibi, sözkonusu eczacılık kuralları dönemin seçkin hekimleri kaynak gösterilerek oluşturulmuştur. Bizce, bu terim 'seçkinlerin kuralları' olarak anlaşılmalıdır. *Minhacü'l-dükkan*'ın ele alındığı bir Fransızca yazıda *düsturu'l-ayan* 'convention' olarak çevrilmiştir, bkz. S. Denoix (2011) <http://remmm.revues.org/index7048.html>

³ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul, Nadir Eserler Bölümü, V. 2554, *Minhac ad-dukkan va dustur al-ayan*, al-Kuhin Al-İsraili, Davud b. Abi Nasr b. Hıfaz, Abu'l-Muna at-Tabib, müstensih: Muh. b. Muh. b. Halil, 835 H. (175 yk.). Veliyüddin yazmasında *Minhacü'l dükkan* yazarının 'al-'Attar' yerine 'al-Tabib' olarak anılması müstensih'in bir yorumu sayılmalıdır. http://192.168.2.200/VELIYUDDIN_PDF_1/V2554_PDF/V2554.pdf

⁴ *Minhacü'l-dükkan*'ın piyasada Beyrut (2001) ve Mansura (2005) baskıları vardır. Ayrıca, Bulak yayımının bir tıpkıbasımı yapılmıştır: *Kitab-i Minhacü'd-dukkan ve dusturu'l-ayan fi a'mal ve tarkibi'l-adviyeti'l-nafia li'l-abdan*. Abu'l-Muna ibn Abi'n-Nasr el-Attar el-İsraili, 658/1260 [ed.] Hasan Zagla, Bulak, 1287/1870, Fuat Sezgin, Frankfurt am Main, 1997, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Islamic Medicine, vol. 76. Ayrıca, American University of Beirut, Jafet Library yazması: Dawud al-'Attar al-İsraili's *Minhaj al-dukkan* (MS: 615: A88: v.2), copied by Musa bin Shami at Cairo in A.H. 739 / A.D. 1338 (310 p.) edinilebilmektedir. <http://ddc.aub.edu.lb/projects/jafet/manuscripts/MS615.A88/index.html>

⁵ Bkz., s. 48, 49, 51, 52, 114 cf., 130. Yazar, *sinā'at al-jarrah* terimi için de 'cerrahi pratiği' demektedir.

⁶ Bkz., s. 59 cf., 71, 112. Chipman terimin ikili karşılığını da kullanmıştır: 'Al-Ghazālī classifies medicine together with arts/crafts (*sinā'at*) in general' (s. 112, cf.).

⁷ İbni Sina da tıp için *sinā'at* ve 'ilm terimlerini birlikte kullanır, bkz. L. Chipman, a.g.y., s. 114. Ayrıca, bkz. L. Chipman, 'Is medicine an 'ilm ? A preliminary note on Qutb al-Din al-Shirazi's al-Tuhfa al-sa'diyya (MS Şehid 'Ali Peşa 2047)', *Avicenna and his Legacy: A Golden Age of Science and Philosophy*, Y.T. Langermann (ed.) Turnhout, Brepols, 2009, Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages, vol. 8, s. 289-300.

sınā'ıyya) oluşturan eczacılarla hekimlerin ilişkileri ve eczacının hastanedeki yeri ele alınır. Chipman, önce biyografik sözlükleri (*tabakat*) gözden geçirir: *attar, aşşab, akakiri, saydali, sayadila, saydalani, şarabdar, şarabi* sanlarıyla anılan eczacıların sayısının onüçüncü yüzyıldan sonra hekimlerin sayısını geçmesi, dikkat çekicidir. Yazar, bu gelişmeyi eczacıların kazandıkları statüye bağlamaktadır. Eczacılarla ilgili diğer kaynaklar, vakfiyeler ve tarihçelerdir. Drogların saflığının incelenmesi konusunda hisbe metinleri referans alınmıştır. Eczacılığın Mısır'daki baharat ticaretiyle ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Minhacü'l dükkân'da verilen ağırlık birimleri ve ölçüler İbn Sina, İbn al-Kufi ve üç çağdaş araştırmacının (Hinz, Popper, Mortel) kabul ettikleri değerlerle karşılaştırılmıştır (tablo, s.89-93). Al-Kuhin al-Attar, drog ve ilaç hammadelerinin toplanması ve saklanması konularında Zehravi'yi kaynak göstermektedir.

Bir başka bölümde, Memlüklerin zengin halk edebiyatının tanıklığında (Binbir Gece Masalları, gölge oyunları, vb.) eczacı algısı incelenmektedir. Burada, 'macuni' denilen bir şarlatan tip, eczacıları iğnelemek için ortaya çıkar.

Chipman, araştırmasında Ortadoğu'da bilimin gelişmesi konusunda, Mısır'ın fethinden sonra buradaki astronomların İstanbul rasathanesine kadrosuna alındıklarını, böylece Osmanlıların Memluk astronomi geleneğini benimsediklerini belirtir (s.122), ancak kaynak göstermez ? Yazar, literatürü gözden geçirirken, Selçuklular ve Osmanlıların erken dönemlerinin bilimi alanında Türkiye'den Batı dillerinde yapılan yayınların 'büyük ölçüde, kişi ve kitap adlarından sıralanmasından' ibaret olduğunu altını çizer.

L. Chipman'ın kitabı bir akademik seminer kurgusu taşımakta ise de, Doğu Akdeniz/Batı Asya eczacılık tarihine ilgi duyanların yararlanabilecekleri ve eklerini başvuru için kullanabilecekleri bir çalışmadır.

Şeref Etker